

Святослав ЮСОВ,

старший науковий співробітник
відділу історії України
другої половини ХХ століття
Інституту історії України НАН України,
кандидат історичних наук,
Київ, Україна

Svyatoslav YUSOV,

Senior Researcher
at the Department of History of Ukraine
in the Second Half of the 20th Century,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine,
PhD in History,
Kyiv, Ukraine

e-mail: yusov.sv@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-9534-636X>

Радянський Чорнобиль vs американський Три-Майл-Айленд: інформаційний простір як чинник суспільної кризи

Стаття присвячена порівняльному аналізу інформаційного простору двох масштабних ядерних аварій — на Чорнобильській АЕС (СРСР, 1986) та АЕС Три-Майл-Айленд (США, 1979). Автор досліджує комунікативні, медійні та психологічні аспекти подій, а також інформаційну політику обох країн щодо ядерних аварій. Значну увагу приділено рівню відкритості офіційної інформації, ролі державних органів і медіа у формуванні суспільної думки. Аналізуються методи контролю за інформаційними потоками в СРСР та США, відмінності у підходах до кризових комунікацій і механізми дезінформації. У контексті інформаційного впливу розглянуто психологічні аспекти: рівень паніки, довіру до влади й реакцію громадянськості. Автор доходить висновку, що характер подачі інформації суттєво вплинув на сприйняття аварій, а отриманий досвід сприяв подальшій еволюції інформаційної політики й підходів до кризової комунікації в ядерній сфері.

Ключові слова: АЕС, Чорнобиль, Три-Майл-Айленд, інформаційний простір, інформаційна політика, медіа, кризова комунікація, психологічні аспекти.

Soviet Chernobyl vs American Three Mile Island: Information Space as a Factor in Social Crisis

The article is devoted to the study of the features of communication and information policy during the periods of the two most famous nuclear accidents of the 20th century: at the Three Mile Island NPP in the USA (1979) and at the Chernobyl NPP in the USSR (1986). The author studies the communicative, media and psychological aspects that determined the information policy of both countries during the crisis period. The scientific novelty lies in the fact that these aspects are considered in connection for the first time. The main attention is paid to comparing the level of openness of information and the methods of its presentation in the conditions of two different political systems – democratic and totalitarian. In the USA, the Three Mile Island accident was accompanied by problems in coordinating messages, which caused some confusion in informing the public. At the same time, the American media had the opportunity to promptly cover the events, which contributed to the rapid formation of public discourse. In the USSR, information about the Chernobyl disaster was subject to strict state control: in the early stages, the authorities resorted to silence, and later to distortion of facts, which significantly influenced public opinion both in the country and abroad. The study also examines the role of the psychological factor in the perception of accidents through the prism of the information space. In the USA, the inconsistency of official messages led to an increase in distrust of the government, but the open information space allowed society to quickly adapt to reality. In contrast, in the USSR, information isolation contributed to the spread of rumors and panic, which subsequently led to an increase in social tension and a crisis of trust in the authorities. The author concludes that the nature of the provision of information directly influenced the level of public anxiety, the behavioral reactions of the population, and the political consequences of the disasters. The experience of the two accidents became an important lesson for the further development of crisis communication, in particular in the field of nuclear energy. The methodological toolkit for revealing the topic is based on a comprehensive approach that combines comparative analysis, media content analysis, discourse analysis, and the case study method.

Keywords: NPP, Chernobyl, Three Mile Island, information space, information policy, media coverage, crisis communication, psychological aspects.

Аварія на Чорнобильській АЕС не лише стала глобальною технологічною катастрофою, але й мала значні політичні, інформаційні, соціальні та психологічні наслідки тощо для СРСР й України. Проте схожі кризи, хоча й меншого масштабу, відбувалися і в країнах західної демократії. Так, аварія на АЕС Три-Майл-Айленд (штат Пенсильванія, США, 1979 р.) може бути цікавим об'єктом для продуктивного співставлення, оскільки дозволяє проаналізувати спільні та відмінні риси інформаційної політики держав з різними політичними системами. Обидві аварії стали важливими подіями в історії ядерної енергетики. Аварії продемонстрували, як уряди різних країн реагують на кризові ситуації та взаємодіють з громадськістю через медіа.

У суспільній думці та фахових розвідках досі домінує погляд, що в усіх недоліках інформування щодо Чорнобильської катастрофи винна виключно радянська тоталітарна система. Втім, ще в 1986 р. канадський історик Девід Марплз поставив слушне запитання: чи була початкова інформаційна криза в Чорнобилі виключно результатом закритості радянського суспільства?³⁵⁷ Його висновки, як і висновки інших дослідників, свідчать, що це лише частина правди.

Дійсно, низку проблем не можна пояснити лише традиційною радянською політикою секретності. Йдеться, зокрема, про необізнаність і некомпетентність керівництва (всіх рангів) в ядерній галузі; наївну віру в абсолютну безпеку АЕС; страх влади перед панікою, яка могла як завдати шкоди процесу ліквідації наслідків аварії, так і призвести до дезорганізації соціально-політичної ситуації в СРСР; загроза майбутньому атомної енергетики тощо. Як свідчать дослідження західних науковців, схожі проблеми виникали й під час радіаційних аварій на Заході, зокрема в США.

Звернемо увагу на важливе значення інформації про ядерні аварії як чинник впливу на психіч-

ний стан суспільства. Фахівці-психологи вважають, що, оскільки основний шкідливий (чи той, що несе загрозу) фактор сенсорно не сприймається та не контролюється людиною, вирішальну роль у формуванні сприйняття наслідків радіаційних аварій відіграє інформація, що надходить як з каналів ЗМІ, так і з неофіційних джерел³⁵⁸. Представленість, наприклад, Чорнобиля в інформаційному просторі була набагато вагомішою, ніж, можливо, реальні наслідки вибуху 4-го енергоблока³⁵⁹. Чорнобильська катастрофа, за виразом вченого-ядерника Ашота Саркісова, отримала безпрецедентно гіпертрофований суспільний резонанс³⁶⁰. Останній нагадує, за американським дослідником Дж. Волкером, національну паніку, яка супроводжувала американську ядерну енергетику з самого початку, а особливо посилилася після аварії на АЕС Три-Майл-Айленд (Three Mile Island) (далі — ТМІ)³⁶¹.

Проблематика порівняльного аналізу інформаційного простору названих аварій залишається недостатньо розробленою в українській науці. Натомість північноамериканські вчені зробили значний внесок у вивчення цього питання. Одним із перших, хто реалізував компаративний підхід, розглядаючи ці події, був професор Нью-Йоркського університету Девід М. Рубін. Так, у жовтні 1986 р. він опублікував доповідь «Уроки Три-Майл-Айленду і Чорнобиля»³⁶², а наступного року — статтю «Як ЗМІ повідомляли про Три-Майл-Айленд і Чорнобиль»³⁶³. Його дослідження залишається одним із найавторитетніших у цій сфері. Звернемо увагу на те, що Д. Рубін у 1979 р. очолював оперативну групу спеціалістів «Право громадськості на інформацію» при президентській комісії (комісії Кемені) з питань аварії на ТМІ³⁶⁴.

Також це питання досліджувалось американською науковицею, професоркою Університету Ліхай (Пенсильванія — штат, де відбулася аварія) Шерон М. Фрідман. Дослідниця також була членом групи «Право громадськості на інформацію»,

³⁵⁷ Marples D. Chernobyl and Nuclear Power in the USSR. New York: St. Martin's Press, 1986. P. 34.

³⁵⁸ Вишнева В. П. Психология образа болезни у участников ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС с психосоматической патологией (концепция, феноменология, особенности формирования и коррекции): автореф. дис. на соиск. уч. степ. док. психолог. наук: 05.26.02. Санкт-Петербург, 2004. С. 3. URL: <https://www.dissercat.com/content/psikhologiya-obraza-bolezni-u-uchastnikov-likvidatsii-posledstviy-avarii-na-chernobylskoi-ae>

³⁵⁹ Переслегин С. Б. Мифы Чернобыля. Москва : Яуза; Эксмо, 2006. 510 с. URL: https://royallib.com/read/pereslegin_serгей/mifi_chernobilya.html#0; Мирний С. Чорнобиль як інфо-травма. *Критика*. 2010. Ч. 3–4. С. 18.

³⁶⁰ Саркісов А. А. Обращение к читателю // Арутюнян Р. В. Чернобыль — Фукусима: путевые заметки ликвидатора. Москва : Ин-т проблем безопасного развития атомной энергетики РАН, 2018. С. 4.

³⁶¹ Walker J. Three Mile Island: A Nuclear Crisis in Historical Perspective. Berkeley: University of California Press, 2004. С. 52.

³⁶² Rubin D. How the News Media Reported on Three Mile Island and Chernobyl Get access Arrow. *Journal of Communication*, Sept. 1987. Vol. 37, Is. 3. P. 42.

³⁶³ Ibid. P. 42–57.

³⁶⁴ Friedman S. Three Mile Island, Chernobyl, and Fukushima: An analysis of traditional and new media coverage of nuclear accidents and radiation. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 2011. Vol. 67, Is. 5. P. 60. DOI: 10.1177/0096340211421587

що її очолював Д. Рубін³⁶⁵. Ш. Фрідман підготував у 1980-х та 2000-х рр. кілька статей на тему «ЗМІ та аварії на АЕС»³⁶⁶. Власне порівняльному аналізу була присвячена розвідка «Три-Майл-Айленд, Чорнобиль і Фукусіма: аналіз висвітлення традиційними та новими ЗМІ ядерних аварій і радіації»³⁶⁷. Важливо, що обидва названі дослідники були свідками інформаційної ситуації навколо аварії на ТМІ та як члени оперативної групи мали доступ до першоджерел.

Третій американський дослідник — історик з університету штату Меріленд Дж. Самуель Волкер. У монографії 2004 р. він порівняв різні аспекти аварій на ТМІ і ЧАЕС, зокрема коротко розглянув інформаційний простір³⁶⁸.

Ще в радянський час теми побічно торкнувся інженер-ядерник, письменник Григорій Медведєв³⁶⁹. Також й у пропагандистській брошурі 1989 р. «Чернобыль: события и уроки. Вопросы и ответы» наводяться деякі фрагменти з названої доповіді Д. Рубіна, які були прийнятні для тодішнього радянського дискурсу³⁷⁰.

Згаданий вище канадський історик, професор кафедри історії та класики Альбертського університету Д. Марплз першим у 1986 р. дослідив тему інформаційного простору навколо аварії на ЧАЕС, присвятивши проблемі підрозділ книги «Чернобыль та ядерна енергетика в СРСР»³⁷¹. Низку інформаційних аспектів щодо аварії на ТМІ розглянув у відповідному розділі книги «Атоми та попіл: глобальна історія ядерних катастроф» Сергій Плохій³⁷². Усіх науковців, що так чи інакше писали про інформаційний простір Чорнобиля та ТМІ, згадувати не маємо можливості. Зазначимо лише останні книги американських дослідників Адама Гітінботам³⁷³ та С. Плохія³⁷⁴.

Загалом наукова новизна нашого дослідження полягає у комплексному порівняльному аналізі інформаційного простору аварій на ЧАЕС й ТМІ. Дослідження виявляє відмінності у стратегіях комунікації в демократичній і тоталітарній системах, їхній вплив на суспільну реакцію, рівень паніки й довіру до влади. Уперше у взаємозв'язку розглядаються медійний, психологічний і політичний аспекти кризового інформування, що

дозволяє глибше оцінити довгострокові наслідки інформаційних стратегій у сфері ядерної безпеки.

Метою дослідження є порівняльний аналіз інформаційного простору навколо аварій на Чорнобильській АЕС та ТМІ. Передбачається виконання наступних завдань: 1) проаналізувати особливості інформаційної політики СРСР і США; 2) оцінити рівень відкритості інформації у двох країнах; 3) дослідити роль медіа у висвітленні аварій; 4) з'ясувати, як інформаційні фактори, зокрема комунікативні, впливали на рівень паніки, соціальну довіру та поведінкові реакції населення.

Інформаційна політика СРСР була ключовим інструментом контролю над суспільством, особливо в питаннях, що могли зашкодити іміджу країни. Особливу увагу держава приділяла атомній енергетиці, оскільки вона була тісно пов'язана з військово-промисловим комплексом (ВПК). Радянський підхід до будь-яких технологічних аварій характеризувався секретністю, цензурованістю та вибіркоким дозуванням інформації.

У СРСР існувала тоталітарна система. Однією з її рис була закритість певної інформації для зовнішнього світу (й для свого населення). Це стосувалася багатьох галузей народного господарства. Партійний апарат цілковито контролював інформаційну сферу. Це надавало можливості замовчувати невігідні для влади події чи взагалі давати дезінформацію. Таке становище посилювалося в бік цілковитого втаємничення всього, що стосувалося ВПК, зокрема і ядерної галузі. Оскільки цивільні АЕС виникли з надр ВПК, то довгий час така інформаційна політика супроводжувала й все, що стосувалося об'єктів «мирного атома».

В умовах протистояння двох соціально-політичних таборів — ринково-демократичного й псевдосоціалістичного — секретність інформації про все, що стосувалося військової сфери, панувала над гласністю. Меншою мірою, але схожа закритість мала місце і в країнах західного блоку. Коріння ж цивільної ядерної галузі не тільки сягало у царину військових технологій, на які вона спиралася, але й обплутало уми її учасників. Навіть на Заході, як вказує А. Гітінботам, вчені-

³⁶⁵ Friedman S. Blueprint for Breakdown: Three Mile Island and the Media Before the Accident. *Journal of Communication*, 1981. 31(2). P. 116. DOI:10.1111/j.1460-2466.1981.tb01235.x

³⁶⁶ Ibid. P. 116–128; Friedman S. Chernobyl coverage: How the US media treated the nuclear industry. *Public Understanding of Science*, 1992. July 1(3):305–323. DOI:10.1088/0963-6625/1/3/005

³⁶⁷ Friedman S. Three Mile Island, Chernobyl, and Fukushima. P. 55–65.

³⁶⁸ Walker J. Three Mile Island. 303 p.

³⁶⁹ Медведєв Г. Чернобыльская тетрадь. Документальное расследование. Санкт-Петербург : Изд-во «Питер», 2020. 337 с.

³⁷⁰ Возняк В. Я. (сост.). Чернобыль: события и уроки. Вопросы и ответы. Москва : Политиздат, 1989. 278 с.

³⁷¹ Marples D. Chernobyl... P. 1–35.

³⁷² Плохій С. Атоми і попіл: глобальна історія ядерних катастроф / Пер. з англ. Н. Старовойт. Київ : Наш формат, 2024. С. 159–199.

³⁷³ Хиггинботам А. Чернобыль. История катастрофы / Пер. с англ.: А. Бугайский. Науч. ред. Л. Сергеев. Москва : ООО «Альпина нон-фикшн», 2020. 552 с.

³⁷⁴ Плохій С. Чернобыль. Історія ядерної катастрофи / Перекл.: В. Махонін, Є. Тарнавський. Харків : Фоліо, 2023. 396 с.

ядерники продовжували працювати в атмосфері таємності та нескінченних перегонів: у середовищі, де ризиковані експерименти часом закінчувалися небажанням влади визнавати, що щось пішло не так³⁷⁵.

Ситуація почала поступово змінюватися в напрямку більшої гласності з упровадженням в життя програми масового будівництва цивільних АЕС і пуском енергоблоків впродовж 1970-х рр. Утім, деякі автори стверджують, що вся ядерна проблематика в СРСР і надалі була суворо засекреченою й радянське населення тримали у невіданні з усіх без винятку питань, пов'язаних із роботою атомної промисловості та енергетики³⁷⁶. Проте, на нашу думку, вже з початку 1970-х рр. такі твердження не відповідають дійсності.

Приміром, будівництво й експлуатація цивільних АЕС постійно висвітлювалася в місцевій і центральній пресі та на телебаченні. У всіх атомних містечках виходили відомчі газети, присвячені актуальним проблемам відповідних АЕС. Досвід будівництва й експлуатації АЕС частково розглядався та пропагувався відповідними союзними та республіканськими міністерствами та їхніми органами друку. Щодо експлуатації ядерних енергоблоків у фахових журналах регулярно з'являлися наукові чи оглядові статті експлуатаційників відповідних АЕС, а також розвідки вчених профільних НДІ. Що більше, у той самий час, що й на Заході, у Радянському Союзі виходили документальні та художні фільми, присвячені проблематиці технологічної безпеки й безпекової культури на АЕС, а також — життю атомних містечок. З художніх фільмів варто назвати два з промовистими назвами — «Комісія з розслідування» та «Активна зона»³⁷⁷.

У 1970-ті рр. на об'єкти ядерної енергетики, навіть ті, що розташовувалися в закритих містах, почали навідуватися іноземні делегації, серед них — американські. Так, про це, наприклад, згадував відомий діяч ядерної енергетики, директор Ленінградської АЕС та Ігналінської АЕС, міністр атомної енергетики СРСР (1986–1989) Микола Луконін³⁷⁸.

Однак аварійні інциденти замовчували. У тоталітарній державі майже у всіх випадках факти аварій чи аварійних ситуацій на ядерних об'єктах не ставали відомими широкому загалу та ЗМІ. Як правило, про них знало вузьке коло осіб: посвячені з владних структур і працівники тієї станції, де сталася подія. А втім, як одна з 12 країн-засновниць Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), СРСР з 1957 р. узяв на себе зобов'язання повідомляти про будь-які ядерні інциденти, що стануться на його території. Однак про жодну з десятків небезпечних подій, що трапилися на радянських ядерних підприємствах за всі наступні десятиліття, у МАГАТЕ не повідомили³⁷⁹. Інформаційне замовчування щодо ядерних аварій було посилено в 1985 р. після розпорядження нового міністра енергетики СРСР Анатолія Майорця³⁸⁰.

Коли сталася катастрофа на ЧАЕС, то, за виразом фахівця з радіаційної гігієни академіка Леоніда Ільїна, налагоджена за довгі роки система таємності в країні автоматично, без будь-яких змін, була «вбудована» у цю подію³⁸¹. Проте аварія за часом збіглася з початком періоду «перебудови», а згодом і «гласності» в СРСР. Ця обставина наклала суттєвий відбиток на характер висвітлення подій у мас-медіа. Щоправда, у перші півтора-два роки уряд ще діяв у рамках традиційних методів, намагаючись приховати чи принаймні обмежити інформацію щодо причин і наслідків аварії, але, зрештою, був змушений поступитися віянням часу.

У перші ж кілька днів інформація про те, що сталося, була вкрай скупою, невизначеною або неадекватною. Найповнішими даними про аварію володіли лише ті, хто знаходився безпосередньо в околицях АЕС і деякі керівники в Москві, але й вони не мали достатньої й правдивої інформації. Щодо повідомлень про аварію в ЗМІ, то як у день аварії, так і наступного дня жодної інформації не було. Як відомо, про аварію на ЧАЕС влада надала стислу інформацію з суттєвим запізненням через пару днів. Але й потім, у наступні тижні, згідно з висновками дослідників, партійне і державне керівництво надавало дозовану, не-

³⁷⁵ Хиггинботам А. Чернобыль... С. 28.

³⁷⁶ Ильин Л. А. Реалии и мифы Чернобыля. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : ALARA Limited, 1996. С. 12.

³⁷⁷ Юсов С. Фільм «Активна зона» як свідчення негараздів з безпекою на радянських АЕС. Education via Distance Learning and other Pedagogical Challenges: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Internet Conference, September 9–10, 2024 // *International Electronic Scientific and Practical Journal "WayScience"*. Dnipro: FOP Marenichenko V. V., 2024. С. 154–157. URL: <http://www.wayscience.com/en/3rd-conference-9-10-september-2024/>; Юсов С. Кінострічка «Комісія з розслідування» — як відображення аварії на Ленінградській АЕС та попередження про Чорнобиль. Achievements of 21st Century Scientific Community: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Internet Conference, September 16–17, 2024. *International Electronic Scientific and Practical Journal "WayScience"*. Dnipro: FOP Marenichenko V. V., 2024. С. 293–296. URL: <http://www.wayscience.com/en/2nd-conference-16-17-september-2024/>

³⁷⁸ Козлова Е. А. Николай Федорович Луконин. На службе у атома. Москва : ИздАт, 2013. С. 121.

³⁷⁹ Хиггинботам А. Чернобыль... С. 30.

³⁸⁰ Плохий С. Чорнобиль... С. 65.

³⁸¹ Ильин Л. А. Реалии и мифы Чернобыля... С. 244.

повну чи суперечливу інформацію³⁸². Про евакуацію жителів повідомили через радіотрансляційну мережу Прип'яті, державні ж медіа мовчали³⁸³.

Більшість дослідників згодна з тим, що тяжкість багатьох медичних і соціальних наслідків Чорнобильської аварії пов'язана передусім з не своєчасним оповіщенням місцевого населення та неоперативністю контрзаходів. Ніякої додаткової інформації, зокрема про те, як поводити себе людям у зоні ураження, в радянських ЗМІ не з'явилось. Діти спокійно гралися на вулиці, ніяких попереджень про те, що треба зачинити вікна й сидіти вдома, не надходило. Населення споживало молоко, а йодну профілактику розпочали не раніше ніж через тиждень після аварії, що фактично нівелювало її ефект³⁸⁴.

Окрім традиційного втаємничення правди щодо аварій на АЕС, влада в 1986 р. приховувала повну інформацію насамперед через те, що відповідні державні та відомчі особи виявилися нездатними швидко й адекватно оцінити обставини. Для ухвалення рішень, зокрема й щодо інформування суспільства, потрібно було провести аналіз ситуації, а це потребувало часу. Тут велику вагу відіграв обмежений рівень знань про причини й можливі наслідки такої — безпрецедентної — аварії³⁸⁵. Учений в галузі ядерної енергетики, якому свого часу було доручено очолити роботи щодо з'ясування причин аварії на ЧАЕС, Віктор Сидоренко зауважив: «Психологічна неготовність сприйняти масштаб аварії, сама можливість якої залишалася для експлуатаційників і більшості розробників за межами реальності, повністю проявилася в перші хвилини й години після аварії»³⁸⁶. А це вплинуло на швидкість й адекватність інформування вищого керівництва, а відтак і населення СРСР та міжнародної спільноти.

Дійсно, початкова інформація, що надійшла з ЧАЕС, не давала можливості зробити точну

оцінку того, що сталося. Повідомлялося, що реакторна установка зупинена. Стосовно радіаційної ситуації не надійшло жодної інформації³⁸⁷. Один із членів Урядової комісії згодом пояснював це так: отримати «[...] об'єктивну інформацію було досить важко, оскільки IV енергоблок горів, довкола напівзруйнованої будівлі рівень радіації був надзвичайно високим»³⁸⁸.

Керівництво СРСР до 2 травня включно, тобто протягом 7 діб після катастрофи, не мало скільки-небудь повноцінної інформації не лише про причини аварії, але й про її радіологічні масштаби та очікувані наслідки³⁸⁹. Про те свідчив передусім сам М. Горбачов: «Я думаю, мене інформували наскільки можливо правдиво, просто спочатку навіть найкращі фахівці щиро не розуміли серйозності катастрофи»³⁹⁰. Навіть 7 травня 1986 р. у повідомленні КДБ УРСР щодо можливих причин аварії на Чорнобильській АЕС йшлося про те, що, згідно з аналізом експертів, «детальні причини аварії на АЕС у Чорнобилі поки що не ясні»³⁹¹. І це було правдою. Згідно з дослідженням згаданого вище Д. Марплза радянська влада дійсно потребувала часу, щоб відреагувати на катастрофу³⁹².

Цілком зрозумілим і, до певної міри, виправданим було й бажання влади запобігти можливим масовим панічним настроям³⁹³. Деякі дослідники навіть вважають, що інформування населення у перші години аварії було не лише неможливим (оскільки ступінь небезпеки того, що трапилося, ще не був зрозумілим), а й контрпродуктивним. Адже паніка не лише не полегшила б перебіг евакуації, а й ускладнила б ведення робіт з ліквідації наслідків аварії³⁹⁴.

Проте приховування інформації про аварію призвело до виникнення та розповсюдження найнеймовірніших чуток щодо розміру аварії та її можливих наслідків. Цьому сприяли не лише «са-

³⁸² Див., напр.; Marples D. Chernobyl... Р. 1–35; Плохий С. Чорнобиль... С. 182–195.

³⁸³ Махно О. В. Особливості радянської державної інформаційної політики щодо аварії на ЧАЕС у перші тижні після катастрофи. *Сторінки історії: зб. наук. пр.* 2016. Вип. 41. С. 150.

³⁸⁴ Прістер Б. С. Проблеми радіаційного захисту населення на територіях, забруднених унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. *Вісник Національної академії наук України*. 2011. № 4. С. 4.

³⁸⁵ Барановська Н. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії. Київ: ІУ НАНУ, 2011. С. 69–70.

³⁸⁶ Об атомной энергетике, атомных станциях, учителях, коллегам и о себе / Под ред. В. А. Сидоренко. 2-е изд. Москва: ИздАТ, 2010. С. 331.

³⁸⁷ История атомной энергетики Советского Союза и России. Вып. 4: Уроки аварии на Чернобыльской АЭС / Под ред. В. А. Сидоренко. Москва: ИздАТ, 2002. С. 26.

³⁸⁸ Семенов А. Н. К 10-летию катастрофы на Чернобыльской АЭС // *Чернобыль. Десять лет спустя. Неизбежность или случайность?* / Под ред. А. Н. Семенова. Москва: Энергоатомиздат, 1995. С. 16.

³⁸⁹ Ильин Л. А. Реалии и мифы Чернобыля... С. 212.

³⁹⁰ Михаил Горбачев об аварии на Чернобыле. *Русская служба Би-би-си*, 24 апреля 2006. URL: http://news.bbc.co.uk/1/hi/russian/news/newsid_4936000/4936186.stm

³⁹¹ Галузевий державний архів СБУ. Ф. 65. Спр. 1. Т. 34. Арк. 116.

³⁹² Marples D. Chernobyl... Р. 33.

³⁹³ Юсов С. Л., Булгакова О. В. Реакція киян на аварію на Чорнобильській АЕС та її наслідки крізь призму звернень до владних інстанцій (перший місяць після аварії). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* Київ: ІУ НАНУ, 2017. Вип. 22. С. 345.

³⁹⁴ Дроконова О. Н. Чернобыль: Когнитивная история сотворения беды (1970–1986 гг.). Тюмень: ТюмГНГУ, 2015. С. 20.

рафоне радіо», але й передусім «ворожі голоси», тобто прослухання західних радіопередач. Усе це обумовило виникнення досить значного соціально-психологічного напруження серед населення та недовіри до офіційної інформації³⁹⁵. Непоінформованість населення щодо аварії та правил безпеки в умовах радіації, заміна відсутності правдивої інформації вигадками та домислами призвели до появи в першій половині травня 1986 р. певних елементів паніки й розповсюдження психологічних стресів у частини суспільства, передусім у Києві та області³⁹⁶.

Особи, відповідальні за приховування та зволікання з оприлюдненням інформації, згодом пояснювали своє рішення необхідністю запобігти саме паніці серед населення³⁹⁷. Так, М. Горбачов виправдовувався у зв'язку з цим так: «Серйозність ситуації була очевидною. Треба було терміново та компетентно оцінити її. І як тільки ми отримали надійну первинну інформацію, вона стала надбанням радянських людей, була направлена дипломатичними каналами урядом закордонних країн»³⁹⁸.

На думку Д. Марплза (написано у 1986 р.), небажання оприлюднювати інформацію радянською владою пояснюється передусім тим, що важливо було не підставити під удар майбутнє атомної енергетики в СРСР³⁹⁹. Сучасна німецька історикиня Мелані Арндт точніша в цьому аспекті. Вона вважає, що у перші роки після катастрофи на ЧАЕС цілями інформаційної політики СРСР були: «[...] підтримка політичної стабільності всередині країни, її престижу за кордоном, запобігання паніці та усунення загрози для продовження радянської ядерної програми»⁴⁰⁰. Тобто, загроза для майбутнього атомної енергетики в СРСР лише на четвертому місці.

На мою думку, у перші дні після аварії на ЧАЕС аспект запобігання паніці посідав принаймні одне з перших місць. Так, зокрема, як свідчать матеріали ГДА СБУ, відразу на станцію прибув оперативний склад Прип'ятського міськвідділу КДБ. А одним із завдань оперативників було завадити

витоку несанкціонованої інформації про аварію, поширенню паніки шляхом блокування телефонних дзвінків на місцевому відділенні зв'язку тощо⁴⁰¹.

Згодом, з розвитком «гласності», на думку фахівців, мас-медіа відіграли негативну роль у формуванні психологічної атмосфери після Чорнобиля. Це аргументовано в дослідженнях психологів. Вони унаочнюють роль ЗМІ у формуванні психологічних порушень населення після аварії⁴⁰². Паралельно з психологами до цих висновків дійшли й інші фахівці. Так, спеціаліст у галузі радіаційної безпеки Рудольф Бархударов вважає, що постчорнобильський стрес за своєю природою значною мірою є інформаційним. Оскільки він формувався під впливом негативної, суперечливої, акцентовано трагедійної інформації⁴⁰³.

Однозначно, що катастрофа на Чорнобильській АЕС продемонструвала всю глибину кризових явищ у радянській інформаційній політиці. Влада на початку намагалася діяти в рамках традиційної системи таємності. Проте невизначеність щодо можливого розгортання процесів на 4-му енергоблоці у перші дні, сам масштаб події та міжнародний тиск змусили радянський уряд поступово розкривати інформацію. Водночас навіть у період «гласності» повідомлення залишалися суперечливими, дозованими й такими, що не повністю відображали реальність.

Таким чином, радянська інформаційна політика у сфері ядерної безпеки поєднувала в собі тоталітарні механізми контролю та елементи, характерні для глобальної тенденції управління ризиками в ядерній галузі. Чорнобиль став точкою перелому, що змусила владу визнати необхідність більшої прозорості, хоча повної відкритості так і не було досягнуто.

Передумови й причини аварії на ТМІ. Маловивченою в Україні є тема інформаційних аспектів аварії 1979 р. на ТМІ-2 (умовна назва 2-го енергоблоку ТМІ). Аварія ж потенційно була дуже небезпечною. Згідно з дещо пафосним міркуванням американського журналіста Драммонда Аріса,

³⁹⁵ Чорнобильська катастрофа: дії, результати та уроки. *Сайт Представництва України при Європейському Союзі*. URL: <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/5657.htm>

³⁹⁶ Моляко В. А. Особенности проявления паники в условиях экологического бедствия (на примере Чернобыльской атомной катастрофы). *Психологический журнал*. 1992. № 13(2). С. 66–74; Юсов С. Л., Булгакова О. В. Реакция киян на аварию... С. 342–358.

³⁹⁷ Канарский Е. В. Зона жизни и смерти. Чернобыль... взгляд с разных сторон. Киев : НУБіП, б/г. С. 31.

³⁹⁸ Возняк В. Я. (сост.). Чернобыль: события и уроки... С. 76.

³⁹⁹ Marples D. Chernobyl... P. XII.

⁴⁰⁰ Арндт М. Чернобыль. Последствия аварии на атомном реакторе для Федеративной Республики Германии и Германской Демократической Республики / Пер. И. Левит. Эрфурт : Центр политического образования Тюрингии, 2012. С. 29.

⁴⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 11. Спр. 992. Т. 29. Арк. 1076.

⁴⁰² Див., напр.: Актуальные и прогнозируемые нарушения психического здоровья после ядерной катастрофы в Чернобыле: мат-лы междунар. конф. 24–28 мая 1995 г. Киев / Ред. кол.: А. Е. Романенко, О. А. Пятак, А. И. Нягу и др. Киев : Изд-во «Хрещатик», 1995. 338 с.

⁴⁰³ Бархударов Р. М. Чернобыль: размышления о некоторых уроках аварии. *Радиационная защита: как это было*. Вып. 2. Москва : ИБРАЭ РАН, 2009. С. 25.

вона, «[...] загрозувала не лише життям тисяч, народжених і ненароджених, але й майбутньому самої ядерної енергетики — аварія, яка породила тиждень страху кінця світу, паніки втечі, суперечливих заяв, галасливих демонстрацій і сильної плутанини»⁴⁰⁴.

Так само як і в СРСР, у США на початку 1970-х р. впроваджувалася програма масового будівництва цивільних АЕС⁴⁰⁵. У 1973 р. надійшли замовлення на будівництво понад 40 реакторів. У тому ж році президент Річард Ніксон закликав збудувати тисячу ядерних реакторів до кінця століття⁴⁰⁶. Подібно до ЧАЕС і ТМІ почали будувати в кінці 1960-х рр. Перший енергоблок за планом в обох країнах мали запустити в 1974 р. У США так і сталося, а в СРСР 1-й енергоблок здали в експлуатацію з запізненням на три роки. Втім, другий енергоблок запустили й на ТМІ, й в Чорнобилі майже одночасно — в 1978 р.⁴⁰⁷ На відміну від ЧАЕС, на ТМІ використовували водно-водяні реактори (типу PWR) з двоконтурною системою охолодження. Другий енергоблок ТМІ мав потужність 906 МВт.

Отже, 28 березня 1979 р. сталася найбільша аварія в історії цивільної атомної енергетики США. Вона відбулася на енергоблоці № 2 ТМІ. Причиною аварії на ТМІ-2 стала втрата теплоносія першого контуру, що призвело до розплавлення 50 % активної зони реактора. Газоподібні радіоактивні речовини вийшли з корпусу реактора, але були утримані міцною герметичною оболонкою із залізобетону, в яку укладено обладнання реакторного блоку. Аварійний розвиток подій, як і у випадку з Чорнобилем, був зумовлений просто неймовірним поєднанням цілого ряду технічних неполадок (заклинювання клапана, неправильні показання приладів, відмова кількох насосів), грубих порушень правил ремонту й експлуатації та горезвісного «людського фактора». Оператори, які вперше зіткнулися з такою аварією, просто розгубилися, у них не було ані відповідної підготовки, ані розуміння того, що відбувається. Погіршили ситуацію прилади, що невірно пока-

зували певні параметри, а також велика кількість технічних проблем.

Попри значне забруднення приміщення АЕС, екологічні наслідки були мінімальними. Загиблих і постраждалих не було. Згодом президентська комісія з питань аварії на ТМІ (комісія Кемені — за ім'ям її очільника, відомого математика Джона Кемені), сформована президентом Джиммі Картером для незалежного розслідування причин аварії на реакторі, виявила технологічні недоліки в конструкції реактора, а також помилки операторів⁴⁰⁸. За міжнародною шкалою ядерних подій (INES), цій аварії було надано 5-й рівень (аварія на ЧАЕС — 7-й рівень).]

Одна з причин технічних несправностей — політичний і комерційний тиск на пришвидшене введення енергоблоку в експлуатацію. А це, як й у випадку з ЧАЕС створювало атмосферу авралу, «нагальності та терміновості», що негативно позначалося на якісному виконанні будівельно-монтажних робіт і подальшій експлуатації енергоблоків⁴⁰⁹.

Про те, що в США, так само як і в СРСР, уряд гнав ядерників нещадно, забуваючи про безпеку, свідчив помічник президента Д. Картера з ядерних питань Гарольд Дентон⁴¹⁰. Напередодні ж аварії експлуатуюча компанія (вона ж частково володіла та управляла станцією⁴¹¹) «Metropolitan Edison» (ME) прагнула запустити блок до кінця 1978 р. для податкових переваг, попри зафіксовані неполадки⁴¹².

Інформаційна криза під час аварії. Д. Рубін зазначав, що інформування про аварію на ЧАЕС нагадувало висвітлення аварії на американській станції. Зокрема, за виразом його колеги Ш. Фрідман, «правильна й повна інформація була рідкісним товаром»⁴¹³. Оператори на ТМІ (подібно до працівників у Чорнобилі) були непевні в тому, що сталося. Це відобразилося у фрагментарних, неоднозначних або суперечливих заявах, зроблених ME урядовим установам і пресі, зокрема щодо можливості та серйозності викидів радіоактивності за межі станції⁴¹⁴.

⁴⁰⁴ Aryes D. Three Mile Island: Notes From a Nightmare. *The New York Times*. 1979, apr. 16. URL: <https://www.nytimes.com/1979/04/16/archives/three-mile-island-notes-from-a-nightmare-three-mile-island-a.html>

⁴⁰⁵ Плохій С. Атоми і попіл... С. 187.

⁴⁰⁶ Там само. С. 163.

⁴⁰⁷ Там само. С. 166; Юсов С. Чорнобильська АЕС: програмування катастрофи. Українське суспільство в 1960–1980-х рр. // Історичні нариси / Відп. ред. В. Даниленко. Київ : ІУ НАНУ, 2022. С. 685.

⁴⁰⁸ Kemeny J. (ed.) Report of The President's Commission on the Accident at Three Mile Island: The Need for Change: The Legacy of TMI. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1979. P. 12.

⁴⁰⁹ Юсов С. Чорнобильська АЕС: програмування катастрофи... С. 684–706.

⁴¹⁰ Дантон Г. «На моем дозиметре — ноль»...

⁴¹¹ Плохій С. Атоми і попіл... С. 165.

⁴¹² Jareaux R. (ed.). Crisis at Three Mile Island. Ch. 1. A Pump Failure and Claxon Alert. *Washingtonpost.com*. 1979. URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/national/longterm/tmi/stories/ch1.htm>

⁴¹³ Friedman S. Blueprint for Breakdown. P. 116.

⁴¹⁴ Walker J. Three Mile Island. P. 80–84.

Президенту Дж. Картеру доповіли про аварію лише 30 березня⁴¹⁵. Конгрес США десять днів не мав адекватних даних, а уряд кілька місяців з'ясовував причини аварії. Навіть фахівці довго не могли зрозуміти, що сталося на другому енергоблоці станції⁴¹⁶. Лише за тиждень після аварії вони знайшли частину відповідей на це запитання. Г. Дентон пізніше згадував: «Думаю, ми всі були здивовані. Ми всі думали, що станція настільки добре сконструйована, що не може статися така аварія»⁴¹⁷.

Губернатор Річард Торнбург у день аварії визнав: «Я не впевнений, що хтось справді знає, що відбувається всередині реактора»⁴¹⁸. Один з представників NRC, які прибули на АЕС, Віктор Гілінські, свідчив у 2009 р. про те, що спеціалісти не розуміли деяких важливих нюансів багато років. Так, лише згодом, коли корпус реактора було фізично відкрито, вдалося з'ясувати, що в той момент, коли оператор станції подзвонив у NRC (о 8-й годині ранку), приблизно половина уранового палива вже розплавилася⁴¹⁹.

За Ш. Фрідман, звітування щодо ситуації на станції та рівня радіації відображало плутанину між речниками МЕ, урядом штату та NRC. Зокрема, інформація була неповною, чиновники нерегулярно повідомляли про рівень забруднення, а журналісти не знали, які запитання ставити⁴²⁰. Д. Аріс свідчив, що у Вашингтоні та Гаррісбурзі влада мала труднощі з отриманням даних, а NRC не могла додзвонитися до своїх представників на станції через поганий зв'язок⁴²¹.

Втім, інформація про ТМІ була доступнішою, ніж про Чорнобиль. Уже через 3,5 години після зловісної події директор станції Гері Міллер оголосив надзвичайний стан на станції. Інформація швидко дійшла до NRC і з'явилася в мас-медіа⁴²². Типовою американською особливістю було те, що журналісти дізналися про аварію ще до того, як новина про неї надійшла до офісу губернатора. Приблизно о 7:30 місцевий журналіст на прізвисько «капітан Дейв» почув, як двоє поліціантів

обговорювали надзвичайну ситуацію на станції. Цей репортер зателефонував директору рубрики новин на радіо у Гаррісбурзі: «На Три-Майл-Айленд їдуть пожежні машини та рятувальники». Також він додав: «До речі, з градирні не йде пара». О 8:25 новина потрапила в ефір. Через пів години історію підхопила Associated Press. Повідомлялося, що на ТМІ сталася аварія, але радіації вона не вивільнила⁴²³.

На відміну від ЧАЕС, де перші дні про аварію знали здебільшого лише офіційні особи, аварію на ТМІ з перших годин висвітлювали провідні американські та світові ЗМІ. Репортери мали вільний доступ до мешканців і працівників станції, що зробило подію головною темою світових новин⁴²⁴. За найскромнішими оцінками, на місці події було 300 журналістів та інших представників медіа. Були представлені США, Канада, Англія, Західна Німеччина, Японія, Франція, Австралія, Швейцарія, Данія, Швеція та інші країни⁴²⁵.

Керівництво компанії власника цієї АЕС з першого дня інформувало пресу. Так, Джек Гербейн, віцепрезидент МЕ, робив це щодня у перші три дні. Президент компанії Уолтер Крейц на другий день з'явився на телебаченні після доби телефонного спілкування з журналістами⁴²⁶. Адміністрація місцевих населених пунктів без обмежень спілкувалась з представниками ЗМІ. Наприклад, мер Мідлтауна Роберт Рейд дав щонайменше 100 інтерв'ю. Він приймав дзвінки з усієї країни й з-за кордону⁴²⁷.

Великі та авторитетні американські мас-медіа впродовж п'яти днів аварії й пізніше проводили свої розслідування подій. Так, група журналістів Washington Post оперативно вивчала ситуацію на місці й вже на початку квітня опублікувала спеціальний звіт⁴²⁸. 16 квітня 1979 р. на сторінках такого поважного медіа, як газета «New York Times», з'явилася досить адекватна стаття журналіста Д. Аріса з елементами розслідування під назвою «Три-Майл-Айленд: записки з кошмару»⁴²⁹. А журнал «Rolling Stone» уклав контракт

⁴¹⁵ Плохій С. Атоми і попіл... С. 187.

⁴¹⁶ Rubin D. How the News Media Reported... P. 42.

⁴¹⁷ Veronikis E. Harold Denton, voice of reason during TMI nuclear crisis, dies at 80. *Pennlive.com*. 2017. URL: https://www.pennlive.com/news/2017/02/harold_denton_voice_of_reason.html

⁴¹⁸ Aryes D. Three Mile Island...

⁴¹⁹ Gilinsky V. Behind the scenes of Three Mile Island. *Bulletin of the Atomic Scientists*. Mar. 23, 2009. URL: <https://thebulletin.org/2009/03/behind-the-scenes-of-three-mile-island-2/>

⁴²⁰ Friedman S. Three Mile Island, Chernobyl, and Fukushima. P. 58.

⁴²¹ Aryes D. Three Mile Island...

⁴²² Rubin D. How the News Media Reported... P. 42, 43; Friedman S. Three Mile Island, Chernobyl, and Fukushima. P. 58.

⁴²³ Плохій С. Атоми і попіл... С. 176–177.

⁴²⁴ Rubin D. How the News Media Reported... P. 42, 43; Friedman S. Three Mile Island, Chernobyl, and Fukushima. P. 58.

⁴²⁵ Jareaux R. (ed.). Crisis at Three Mile Island. Ch. 9. The Media Corps' All Out Invasion.

⁴²⁶ Rubin D. How the News Media Reported... P. 44.

⁴²⁷ Jareaux R. (ed.). Crisis at Three Mile Island. (1979). Ch. 9.

⁴²⁸ Jareaux R. (ed.). Crisis at Three Mile Island. (1979). *Washingtonpost.com*. URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/national/longterm/tmi/stories>

⁴²⁹ Aryes D. Three Mile Island...

з Майком Грєм (автором сценарію фільму «Китайський синдром»), щоб він виклав своє бачення аварії тощо.

Завдяки увазі ЗМІ до цієї сенсаційної аварії та великій кількості представників мас-медіа на місці подій інформаційний обсяг матеріалів і динаміка їх змін був неймовірним. Основні газети щодня друкували по дві, чотири, вісім історій про цю подію. Приміром, *Philadelphia Inquirer* щодня надсилав понад дюжину репортерів для створення спеціального розділу. Протягом денного циклу в п'ятницю, 30 березня — напруженого дня кризи водневих бульбашок — *Associated Press* переписувало свою головну статтю 27 разів через швидку зміну ситуації⁴³⁰.

Ще однією показовою відмінністю щодо інформативного простору є різноманіття джерел інформації у випадку з ТМІ: офіційних і неофіційних (МЕ, уряд, NRC, місцеві громади, експерти тощо). Натомість після аварії на ЧАЕС понад два тижні радянські посадовці, лікарі та вчені майже не надавали конкретних даних.

Утім, журналісти, висвітлюючи аварію на ТМІ, стикалися з труднощами, схожими на Чорнобиль. Чиновники не знали, як інформувати населення та пресу, адже не було розуміння, як люди сприйматимуть такі дані, як радіаційна ситуація тощо⁴³¹. Довіру до МЕ підірвало замовчування Д. Гербеєм факту викидів радіації вранці аварії⁴³². Крім того, керівництво станції та МЕ заборилися повідомити владу штату про проблеми з другим реактором. Це створило враження, що компанія хоче замести сліди⁴³³.

Через кілька годин після початку аварії віцегубернатор Вільям Скрантон з'явився на брифінгу для новин, щоб сказати, що МЕ запевнив штат, що «все під контролем»⁴³⁴. Однак Вільям Дорнсфі із Пенсильванського бюро радіаційного захисту на тому ж брифінгу прямо заперечив це твердження. Він сказав, що в районі Голдсборо поблизу АЕС виявили «невелику кількість радіоактивного йоду». Репортери закидали В. Дорнсфі питаннями про рівень радіації, але нічого суттєвого

він не додав⁴³⁵. Пізніше того ж дня В. Скрантон змінив свою заяву, заявивши, що ситуація була «складнішою, ніж компанія спершу змусила нас повірити»⁴³⁶.

Ранковий брифінг в день аварії додав більше сум'яття, ніж ясності. Чиновники штату також були розгублені. «Нічого подібного ніколи не траплялося, — пригадував В. Скрантон через десятиліття. — Ви не могли це ні побачити, ні відчутти, ні скуштувати, ні помацати. Ми говорили про радіацію, і це породило величезний жах»⁴³⁷.

Коли на станцію прибули представники NRC, то вони зіткнулися з тими ж проблемами в отриманні точної інформації, що й державні чиновники. Їм також завадила недостатня підготовленість до вирішення надзвичайних ситуацій, оскільки NRC не мала чіткої командної структури й звіди — повноважень вказувати МЕ, що робити⁴³⁸. Для комунікації з багаточисленною пресою NRC вимушена була залучити прес-помічників із польових офісів зі всієї країни. Вони були готові відповісти на технічні запитання і часто робили це докладно⁴³⁹. Утім, постійні гіпотетичні запитання (на кшталт «що буде, якщо...?») від журналістів врешті змусили представників МЕ та NRC уникати контактів із пресою⁴⁴⁰.

Оперативна група з розслідування згодом визнала, що звіти про радіацію були «надзвичайно неадекватними» й не забезпечували право громадськості на інформацію⁴⁴¹. Наприклад, у прес-релізі МЕ спочатку запевняли, що реактор охолоджується нормально, хоча вже був високий рівень радіації⁴⁴² тощо. Врешті, як слушно зауважує С. Плохій, «перетягування піар-канату між Met-Ed, Комісією з ядерного регулювання та офісом губернатора ускладнювало пошук фактів і часто робило його безрезультатним»⁴⁴³. До того як NRC у неділю, 1 квітня, взяв на себе виключну роль випуску офіційних заяв, плутанина та протиріччя нагромаджувалися. Прес-конференції МЕ перетворилися на перепалки між війовничими репортерами та речником компанії Д. Гербеєм⁴⁴⁴.

⁴³⁰ Jareaux R. (ed.). *Crisis at Three Mile Island*. (1979). Ch. 9.

⁴³¹ Возняк В. Я. (сост.). *Чернобыль: события и уроки...* С. 87.

⁴³² Rubin D. *How the News Media Reported*. P. 50.

⁴³³ Плохій С. *Атоми і попіл...* С. 182.

⁴³⁴ Peterson C. *A Decade Later, TMI's Legacy Is Mistrust*. *Washington Post*. Nov. 28, 2023. URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/national/longterm/tmi/stories/decade032889.htm>.

⁴³⁵ Плохій С. *Атоми і попіл...* С. 177.

⁴³⁶ Peterson C. *A Decade Later...*

⁴³⁷ Плохій С. *Атоми і попіл...* С. 177.

⁴³⁸ Walker J. *Three Mile Island...* P. 90, 91.

⁴³⁹ Jareaux R. (ed.). *Crisis at Three Mile Island*. (1979). Ch. 9.

⁴⁴⁰ Rubin D. *How the News Media Reported...* P. 53.

⁴⁴¹ Friedman S. *Three Mile Island, Chernobyl, and Fukushima*. P. 58–59.

⁴⁴² Rubin D. *How the News Media Reported*. P. 49.

⁴⁴³ Плохій С. *Атоми і попіл...* С. 183.

⁴⁴⁴ Jareaux R. (ed.). *Crisis at Three Mile Island*. (1979). Ch. 9.

Як згадував губернатор Пенсильванії Р. Торнбург, розчарування журналістів наданою офіційними джерелами інформацією «[...] віддзеркалювало наше розчарування у спробі встановити достовірні факти»⁴⁴⁵. За браком надійних свідчень у деяких випадках журналісти дійшли до того, що брали інтерв'ю одне в одного⁴⁴⁶. У п'ятницю 30 березня вони взялися віщувати найгірше. Так, ведучий CBS Evening News Волтер Кронкайт заявив, що аварія стала першим кроком до наступного ядерного кошмару⁴⁴⁷. У суботу Associated Press повідомило, що бульбашка водню в реакторі ось-ось вибухне⁴⁴⁸ тощо. Дійшло до того, що деякі ЗМІ заради сенсаційних новин, вимагали підтвердження факту вибуху у місцевих мешканців. Так, Рік Копко, полісмен з м. Хемпдена, згадував, що представники однієї радіостанції в Англії попросили його (в телефонній розмові) підтвердити, що воднева бульбашка вже луснула. Р. Копко відповів, що якби воднева бульбашка луснула, то він би тут не сидів, даючи інтерв'ю.

Евакуація, паніка й ефект фільму «Китайський синдром». Дійсно, загроза вибуху та радіоактивного викиду в довкілля зберігалася кілька днів. Вранці 30 березня стався досить значний викид. Голова NRC Джозеф Гендрі та губернатор Р. Торнбург стали обговорювати, чи варто евакуювати населення, але не змогли прийти до твердого рішення, оскільки їм бракувало інформації. Згодом Дж. Гендрі скаржився іншим членам NRC, що протягом двох вирішальних днів він і губернатор були змушені діяти «майже всліпу»⁴⁴⁹.

Уповноважені представники NRC спочатку рекомендували губернатору штату евакуювати населення в радіусі 10 миль⁴⁵⁰. Евакуацію офіційно не було оголошено. Однак губернатор, спочатку виступаючи на прес-конференції, а згодом на радіо, порадив вагітним жінкам і сім'ям з дітьми дошкільного віку (приблизно 3,5–4 тис. осіб) залишити будинки в радіусі 5 миль від станції. Це звернення також передавали вантажівки з гучномовцями. Того самого дня, за новими рекомен-

даціями NRC, Р. Торнбург скасував це рішення. Проте близько 70 тис. людей вирішили самостійно залишити небезпечну територію. Це спричинило затори, черги на заправках і перевантаження телефонних ліній⁴⁵¹. Тим часом у містах Середньої Атлантики супермаркети почали відмовлятися від продажу молока з Пенсильванії⁴⁵².

Питання про оголошення надзвичайного стану (НС) було обговорено на рівні губернатора на четвертий день аварії. Мери найближчих населених пунктів наполягали на оголошенні НС, але губернатор був проти — через побоювання, що це призведе до паніки⁴⁵³. Того ж дня представник NRC сказав на прес-конференції, що через можливість вибуху водню в аварійному реакторі може знадобитися превентивна евакуація жителів у радіусі 20 миль⁴⁵⁴. Увечері ще приблизно 75–80 тис. осіб запакували валізи, зняли заощадження з рахунків у банках і залишили свої будинки.

Згідно зі спогадами місцевих жителів, панікери роздмухували найбільш дикі теорії, зокрема що настає «кінець світу». Новини з ТМІ були дуже схожі на знамениту радіопостановку Орсона Веллса «Війна світів». Вистава 1939 р. була науковою фантастикою, але половина населення США вважала, що це реальність. Через 40 років аварія на ТМІ-2 (2 енергоблоці ТМІ) була реальною, а людей не залишало почуття, що це наукова фантастика⁴⁵⁵.

Озвучені розміри зони ризику визначили масовий характер добровільної евакуації населення — протягом кількох днів із 20-мильної зони добровільно виїхало приблизно 30 % мешканців (за різними даними від 144 до 195 тис. осіб)⁴⁵⁶. За кількістю тих, хто виїхав, аварія на ТМІ була порівняна з ураганом «Агнес» (лихо сталося в цьому ж штаті в 1972 р., найбільш постраждав Мідлтаун): до 200 тис. осіб у першому випадку й близько 250 тис. осіб у другому⁴⁵⁷. Як свідчать дослідження, значний відсоток евакуйованих виїхав не через наявну інформацію, на якій ґрун-

⁴⁴⁵ Thornburgh D. Some Reflections on Three Mile Island. *The Clarke Center for the Interdisciplinary Study of Contemporary Issues Dickinson College*. 1999. URL: <https://tmi.dickinson.edu/wp-content/uploads/2017/09/309.pdf>

⁴⁴⁶ Jareaux R. (ed.). Crisis at Three Mile Island. (1979). Ch. 9.

⁴⁴⁷ Плохий С. Атоми і політ... С. 79.

⁴⁴⁸ Jareaux R. (ed.). Crisis at Three Mile Island. (1979). Ch. 9.

⁴⁴⁹ Aryes D. Three Mile Island...

⁴⁵⁰ The social and economic effects of the accident at Three Mile Island. Findings to Date / Prep. by C. B. Flynn, J. A. Chalmers. Washington, D.C.: Division of Safeguards, Fuel Cycle and Environmental Research, Office of Nuclear Regulatory Research, U.S. Nuclear Regulatory Commission, 1980. 99 p.

⁴⁵¹ Aryes D. Three Mile Island...

⁴⁵² Ibid.

⁴⁵³ Мелихова Е. М. Социальные последствия тяжелой аварии на АЭС Три-Майл-Айленд и особое восприятие радиационного риска. Препринт. ИБРАЭ №2017-10. Москва: ИБРАЭ РАН, 2017. С. 6.

⁴⁵⁴ Там же. С. 8.

⁴⁵⁵ Абрамов А. Авария на Три-Майл-Айленд...

⁴⁵⁶ Cutter S., Barnes K. Evacuation behavior and Three Mile Island. *Disasters*. 1982. Vol. 6, №2, pp. 116–124. doi:10.1111/j.1467-7717.1982.tb00765.x

⁴⁵⁷ The social and economic effects...

тувалося їхнє рішення, а через відсутність такої інформації»⁴⁵⁸.

Важливим медійним фактором став фільм «Китайський синдром», що вийшов у прокат 16 березня 1979 р. Стрічка розповідала про проблеми безпеки на вигаданій АЕС «Вентана» у Каліфорнії. Станцію відвідує знімальна група з телебачення у зв'язку із створенням циклу передач про атомну енергію. Один із персонажів фільму, спеціаліст з ядерної енергії, до якого звернувся за консультацією телеоператор, описує наслідки можливої аварії на АЕС як небезпеку розплавлення ядерного реактора. На питання тележурналістки, що це означає і наскільки реактор може пропалити землю, він із похмурим гумором відповідає «теоретично — хоч до Китаю», додаючи, що розплавлена маса може пропалити шлях до ґрунтових вод і викликати колосальний паровий вибух, розсіявши заражений пил і уламки⁴⁵⁹. Цей персонаж ще додав, що може постраждати територія розміром зі штат Пенсильванія.

Під час зйомок телерепортажу трапляється аварійна ситуація. Журналістам вдається таємно зняти все, що відбувається в цей час. Вони всіма силами намагаються дати в ефір цей матеріал, щоби запобігти потенційній аварії. Проте на їхньому шляху стають впливові люди, зацікавлені уявити аварійну ситуацію лише дрібними неполадками. Аварія у фільмі врешті таки відбувається.

Оригінальний сценарій, який написав Марк Грей, за освітою інженер, частково спирався на два відносно незначні інциденти на АЕС на початку 1970-х рр. Утім, М. Грей пророчо висловився на початку зйомок: «Знімальний процес гнатиметься наввипередки з масштабною катастрофою»⁴⁶⁰.

Псевдодокументальний стиль, змалювання катастрофічних наслідків, замовчування аварії та переслідування журналістів створили сильний ефект, коли відбулася справжня аварія на ТМІ. На цьому тлі суперечливі повідомлення влади лише посилювали страхи населення. Тисячі жителів втекли до тимчасових притулків або покинули штат, спонукані чутками про неминучий «китайський синдром»⁴⁶¹.

Зауважимо, що на кінострічку негативно зреагували вчені, які сказали, що вона є «чистою

фікцією»⁴⁶². Найбільше було обурено фільмом керівництво МЕ, оскільки в ньому згадувалася Пенсильванія⁴⁶³. Важливо зауважити, що фільм, очевидно, сильно збудив уяву журналістів, які висвітлювали аварію на 2 енергоблоці ТМІ. Вірогідно, вони, по-перше, проводили паралелі з подіями фільму, а по-друге, уявляли себе на місці героїв від мас-медіа, образи яких втілили Джейн Фонда й Майкл Дуглас.

Згаданий на початку Г. Дентон якраз був тією людиною, яка за дорученням президента, на 4 день після аварії на ТМІ, фактично зупинила інформаційний хаос. Він, зокрема, організував координування комунікації між NRC та Вашингтоном, офісом губернатора Пенсильванії та службовцями МЕ. Г. Дентон також виявився першим джерелом інформації, яке завоювало довіру преси⁴⁶⁴. Р. Торнбург через багато років в одному з інтерв'ю дав наступну оцінку Г. Дентону: «Гарольд Дентон був справжнім героєм ядерної кризи на Три-Майл-Айленд [...]. Його легкість, явна відвертість і здатність говорити простою англійською, а також ядерним жаргоном швидко зробили його найправдоподібнішим експертом у світі щодо технічної ситуації на ТМІ»⁴⁶⁵.

Населення штату почало повертатися з евакуації лише за кілька днів після того, як 1 квітня на станцію прибув особисто президент США Д. Картер, тоді ж було покінчено з розповсюдженням паніки.

Психологічні та соціальні наслідки. За дослідженням Дж. Волкера, аварія викликала гнів, тривогу й невпевненість, що продовжували мучити місцеве населення ще довго після закінчення надзвичайної ситуації⁴⁶⁶. Основним шкідливим фактором для населення, згідно з висновками комісії Кемені, став психологічний стрес, викликаний суперечливою інформацією мас-медіа та рекомендацій губернатора штату, які детермінували добровільну евакуацію значної частини населення⁴⁶⁷. Сам Р. Торнбург зазначав у спогадах, що потенційна можливість наслідків паніки, таких як поранення чи загибель людей, була б набагато небезпечнішою та більш руйнівною, ніж сама аварія⁴⁶⁸.

Всі вищеперераховані чинники, як припустили вже в квітні 1979 р. експерти в галузі охорони

⁴⁵⁸ Cutter S., Barnes K. Evacuation behavior... С. 123.

⁴⁵⁹ Burnham D. Nuclear Experts Debate "The China Syndrome". *The New York Times*. Mar. 18, 1979. URL: <https://www.nytimes.com/1979/03/18/archives/nuclear-experts-debate-the-china-syndrome-but-does-it-satisfy-the.html>.

⁴⁶⁰ Цит. за: Плохій С. Атоми і попіл... С. 164.

⁴⁶¹ Thornburgh D. Some Reflections...

⁴⁶² Burnham D. Nuclear Experts Debate...

⁴⁶³ Плохій С. Атоми і попіл... С. 281.

⁴⁶⁴ Rubin D. How the News Media Reported... Р. 47.

⁴⁶⁵ Veronikis E. Harold Denton...

⁴⁶⁶ Walker J. Three Mile Island. Р. 2.

⁴⁶⁷ Kemeny J. (ed.). Report of The President's Commission... Р. 2.

⁴⁶⁸ Thornburgh D. Some Reflections...

здоров'я, мали призвести до того, що психологічна травма в довгостроковій перспективі спричинить більше проблем зі здоров'ям населення Пенсильванії, ніж радіація⁴⁶⁹.

Психологічні наслідки аварії на ТМІ для населення 20-мильної зони активно вивчалися протягом перших шести місяців у рамках роботи комісії Кемені. Виходячи з представлених психологами результатів, в офіційному звіті від 30 жовтня 1979 р. комісія зробила такі висновки: 1) психологічний стрес був досить серйозним; 2) психологічний стрес став найбільш важливим наслідком для здоров'я населення після аварії на ТМІ; 3) утім, стрес був короточасним⁴⁷⁰. На думку психологів, що брали участь у цій роботі, картина психологічної травми після аварії на ТМІ була схожа на стихійне лихо⁴⁷¹.

Слід зазначити, що комісія Кемені не знайшла доказів умисного чи систематичного «приховування» аварії, а виниклу плутанину пояснили неточною інформацією, якою володіли різні органи та ЗМІ⁴⁷². Однак одна з членкинь комісії, Енн Транк, звичайна домогосподарка з Мідлтауна, з приводу зазначеного фактора плутанини не погодилась. В «Окремій думці», яку вона додала до звіту комісії щодо висвітлення новин, вона висловила так: «Надто великий акцент робили на потенційному, а не на дійсному. Як наслідок, громадськість охопив і жах, і психологічний стрес. З-поміж звичних джерел новин найбільш депресивними й страхітливими виявилися вечірні випуски, що їх великі телемережі транслювали по всій країні. Викривлене висвітлення події такого масштабу не можна вичерпно пояснити плутаниною»⁴⁷³. Е. Транк вимагала, щоби ЗМІ «[...] в індивідуальному порядку провели оцінку власних дій і проаналізували свою роль в аварії, яка не обмежується самим лише пошкодженням обладнання, а охоплює також і психологічну шкоду»⁴⁷⁴.

ТМІ vs Чорнобиль: спільне та відмінне. Генеральний директор МАГАТЕ Ганс Блікс, на нашу думку, досить вірно описав різницю між Сходом і Заходом у висвітленні аварій: «Радянська звітність була запізнілою, мізерною, але, ймовірно, не була неправдивою. Західні звіти були швидкими, масовими і часто вводили в оману. [...] Американ-

ські журналісти в основному ніколи не сприймали теорію соціальної відповідальності преси. Вони не бажають оцінювати віддалені наслідки своєї роботи, віддаючи перевагу "друкувати новини й створювати пекло", що непогано описує висвітлення ТМІ та Чорнобиля»⁴⁷⁵.

Проте варто також взяти до уваги міркування того ж губернатора Пенсильванії Р. Торнбурга, які він висловив у 1999 р. Він задається питанням, чи можна було б запобігти аварії на ЧАЕС, «[...] якби люди Радянського Союзу так само вільно поставили під сумнів свою владу, як це зробили американці після аварії на Три-Майл-Айленді в 1979 році». Що стосується інформаційного простору після чорнобильської аварії, він зазначає, що «[...] без вільної преси радянські люди не мали можливості дізнатися, що Чорнобиль, ймовірно, небезпечніший за ТМІ»⁴⁷⁶.

Наприкінці назвемо ще пару спільних рис кризової інформаційної політики та комунікації в США та СРСР. Зокрема, це оптимізм чиновників: у обох країнах офіційні особи та фахівці вірили, що серйозні аварії неможливі, ця впевненість, за деякими винятками, була відображена в ЗМІ⁴⁷⁷. Також чиновники неохоче ділилися важливою інформацією, особливо щодо рівня та наслідків радіаційного викиду⁴⁷⁸. Ще одна спільна проблема — складність пояснення технічних деталей. Інженери та посадовці часто використовували спеціалізований жаргон, що робило ситуацію ще менш зрозумілою для журналістів і громадськості⁴⁷⁹.

Отже, свобода слова в США мала неоднозначний вплив на інформування громадськості. У цьому випадку журналісти отримали змогу швидко поширювати інформацію про аварію, маючи доступ до численних офіційних і неофіційних джерел. Водночас гонитва за сенсаціями призвела до розповсюдження неперевіраних або навіть фейкових новин. Це спричинило інформаційний хаос і паніку. Додатковий стрес у суспільстві викликав фільм «Китайський синдром», що майже збігся з аварією за часом і підсилив страхи населення.

Таким чином, аварії на ЧАЕС (1986) і ТМІ (1979) продемонстрували різні підходи до інфор-

⁴⁶⁹ Aryes D. Three Mile Island.

⁴⁷⁰ Мелихова Е. М. Социальные последствия... С. 13.

⁴⁷¹ Fabrikant J. L. The effects of the accident at Three Mile Island on the mental health and behavioral responses of the general population and nuclear workers. *Health Physics*. 1983. № 45. pp. 579–586.

⁴⁷² Плохий С. Атоми і попіл... С. 195.

⁴⁷³ Kemeny J. (ed.). Report of The President's Commission... P. 98.

⁴⁷⁴ Ibid.

⁴⁷⁵ Rubin D. How the News Media Reported... P. 54.

⁴⁷⁶ Thornburgh D. Some Reflections...

⁴⁷⁷ Ильин Л. А. Реалии и мифы Чернобыля... С. 207; Танги П. Три десятилетия ядерной безопасности. *Бюллетень МАГАТЭ*, 1988. № 2. С. 59.

⁴⁷⁸ Rubin D. How the News Media Reported... P. 49.

⁴⁷⁹ Friedman S. Three Mile Island, Chernobyl, and Fukushima. P. 57.

маційної політики в умовах кризи. Радянська влада діяла в рамках традиційної секретності, контролюючи доступ до інформації, що спричинило затримку повідомлень та дезінформацію. Водночас у США офіційні органи надали оперативну інформацію, але через відсутність централізованої комунікації виникли плутанина і хаос.

У СРСР інформацію про Чорнобиль спочатку приховували, а дозоване розкриття фактів лише сприяло чуткам і зростанню недовіри. У США інформація про аварію на 2 енергоблоці ТМІ поширювалася значно швидше, проте її суперечливість та непослідовність з боку влади призвели до дезорієнтації населення. Обидві аварії засвідчили труднощі у передачі технічної інформації широкій аудиторії, що ускладнювало розуміння реального масштабу небезпеки.

Страх перед радіацією у масовій свідомості сформувався задовго до аварій, що посилювало паніку й соціальну напруженість. Випадок Чорнобиля показав, що приховування інформації спричинило недовіру та поширення чуток. Випадок ТМІ довів, що навіть за умови відкритої інформаційної політики, якщо дані суперечливі,

виникає плутанина, яка провокує масову паніку (зокрема хвиля евакуації).

В обох випадках чиновники намагалися зберегти репутацію атомної енергетики, уникаючи повідомлень про реальні ризики. Уряди двох країн не мали чіткої стратегії кризових комунікацій, що спричинило або замовчування (СРСР), або інформаційний хаос (США). Після аварій обидві країни переглянули підходи до кризових комунікацій, визнавши необхідність більш прозорої політики інформування.

Отже, інформаційний простір у випадку радіаційних аварій є динамічною системою, де політичний режим, медійні механізми й громадські настрої визначають ефективність чи неефективність комунікації. Загалом, порівняльний аналіз демонструє, що як тотальний контроль над інформацією, так і неконтрольований потік суперечливих повідомлень можуть мати однаково негативні наслідки для суспільства. Отримані висновки можуть бути застосовані в умовах сучасних інформаційних війн, кризових комунікацій і боротьби з дезінформацією.

REFERENCES

- Arndt, M. (2012). *Chernobyl. Posledstviia avarii na atomnom reaktore dlia Federativnoi Respubliki Germanii i Germanskoi Demokraticheskoi Respubliki* [Chernobyl. Consequences of the reactor accident for the Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic]. (I. Levit, Trans.). Erfurt: Thüringer Zentrum für Politische Bildung [in Russian].
- Baranovska, N. (2011). *Chornobylska trahediia. Narysy z istorii* [The Chernobyl Tragedy. Essays on History]. Kyiv: IIU NANU [in Ukrainian].
- Barkhudarov, R. M. (2009). Chernobyl: razmyshleniya o nekotorykh urokakh avarii [Chernobyl: Reflections on some lessons of the accident]. *Radiatsionnaia zashchita: kak eto bylo* [Radiation Protection: How it was]. (Is. 2). Moscow: IBRAE RAN [in Russian].
- Cutter, S., & Barnes, K. (1982). Evacuation Behavior and Three Mile Island. *Disasters*, 6(2), 116–124 [in English]. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7717.1982.tb00765.x>
- Drokonova, O. N. (2015). *Chernobyl: Kognitivnaia istoriia sotvoreniia bedy (1970–1986 gg.)* [Chernobyl: A cognitive history of disaster creation (1970–1986)]. Tyumen: TyumGNGU [in Russian].
- Fabrikant, J. L. (1983). The effects of the accident at Three Mile Island on the mental health and behavioral responses of the general population and nuclear workers. *Health Physics*, (45), 579–586 [in English].
- Flynn, C. B., & Chalmers, J. A. (prep.). (1980). *The Social and Economic Effects of the Accident at Three Mile Island. Findings to Date*. Washington, D.C.: Division of Safeguards, Fuel Cycle and Environmental Research, Office of Nuclear Regulatory Research, U.S. Nuclear Regulatory Commission [in English].
- Friedman, S. (1981). Blueprint for Breakdown: Three Mile Island and the Media before the Accident. *Journal of Communication*, 31(2), 116–128 [in English]. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1981.tb01235.x>
- Friedman, S. (2011). Three Mile Island, Chernobyl, and Fukushima: An analysis of traditional and new media coverage of nuclear accidents and radiation. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 67(5), 55–65 [in English]. <https://doi.org/10.1177/0096340211421587>
- Gilinsky, V. (2009, March 23). Behind the Scenes of Three Mile Island. *Bulletin of the Atomic Scientists* [in English]. <https://thebulletin.org/2009/03/behind-the-scenes-of-three-mile-island-2/>
- Higginbotham, A. (2020). *Chernobyl. Istoriia katastrofy* [Chernobyl: History of the disaster] (A. Bugaisky, Trans.; L. Sergeev, Ed.). Moscow: OOO Alpina Non-Fiction [in Russian].
- Il'in, L. A. (1996). *Realii i mify Chernobylya* [Realities and myths of Chernobyl]. Moscow: ALARA Limited [in Russian].
- Kanarskiy, E. V. (n.d.). *Zona zhizni i smerti. Chernobyl... vzglyad s raznykh storon* [The zone of life and death. Chernobyl... a view from different sides]. Kyiv: NUBiP [In Ukrainian].

- Kemeny, J. (ed.). (1979). *Report of The President's Commission on the Accident at Three Mile Island: The Need for Change: The Legacy of TMI*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office [in English].
- Kozlova, E. A. (2013). *Nikolay Fedorovich Lukonin. Na sluzhbe u atoma [Nikolai Fedorovich Lukonin. Serving the atom]*. Moscow [in Russian].
- Makhno, O. V. (2016). Osoblyvosti radianskoi derzhavnoi informatsiinoi polityky shchodo avarii na ChAES u pershi tyzhni pislia katastrofy [Features of the USSR State Information Policy Around the Chernobyl NPP in the First Weeks after the Disaster]. *History and Contemporaneity of Kiev Polytechnic Institute: Selected Bibliography*, (41), 149–158. Kyiv: IVC Vydavnytstvo "Politekhnika" [In Ukrainian].
- Melikhova, E. M. (2017). *Sotsialnye posledstviya tyazheloy avarii na AES Tri-Mayl-Aylend i osoboe vospriyatie radiatsionnogo riska [Social Consequences of the Severe Accident at the Three Mile Island NPP and a Special Perception of Radiation Risk]*. Preprint IBRAE No. 2017-10, Moscow: IBRAE RAN [in Russian].
- Mirnyi, S. (2010). Chornobyl yak info-travma [Chernobyl as an Information Trauma]. *Krytyka*, (3–4), 18–22 [in Ukrainian].
- Molyako, V. A. (1992). Osobennosti proyavleniya paniki v usloviyakh ekologicheskogo bedstviya (na primere Chernobyl'skoy atomnoy katastrofy) [Features of Panic Manifestation in Ecological Disaster Conditions (the case of the Chernobyl nuclear catastrophe)]. *Psikhologicheskii zhurnal*, 13(2), 66–73 [in Russian].
- Plohiy, S. (2023). *Chornobyl. Istoriia yadernoi katastrofy [Chernobyl: The History of a Nuclear Catastrophe]*. (V. Makhonin & Ye. Tarnavskiy, Trans.). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Plohiy, S. (2024). *Atomy i popil: globalna istoriia yadernykh katastrof [Atoms and Ashes: A Global History of Nuclear Disasters]*. (N. Starovoyt, Trans.). Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
- Prister, B. S. (2011). Problemy radiatsiinoho zakhystu naselennia na terytoriiakh, zabrudnennykh u naslidok avarii na Chornobylskii AES [Problems of Radiation Protection of the Population in Territories Contaminated due to the Chernobyl NPP Accident]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, (4), 3–11 [in Ukrainian].
- Rubin, D. (1987). How the News Media Reported on Three Mile Island and Chernobyl Get Access Arrow. *Journal of Communication*, 37(3), 42–57 [in English].
- Sarkisov, A. A. (2018). Obrashchenie k chitateliu [Address to the Reader]. In R. V. Arutiunian, *Chernobyl — Fukushima: Putevye zametki likvidatora [Chernobyl — Fukushima: A liquidator's travel notes]* (pp. 4–6). Moscow Institut problem bezopasnogo razvitiia atomnoi energetiki RAN [in Russian].
- Semenov, A. N. (1995). K 10-letiiu katastrofy na Chernobylskoi AES [On the 10th Anniversary of the Chernobyl Disaster]. In A. N. Semenov (Ed.), *Chernobyl. Desiat let spustia. Neizbezhnost ili sluchainost? [Chernobyl. Ten years later. Inevitability or Accident?]* (pp. 7–74). Moscow: Energoatomizdat [in Russian].
- Sidorenko, V. A. (Ed.). (2002). *Istoriia atomnoi energetiki Sovetskogo Soiuza i Rossii. Vyp. 4: Uroki avarii na Chernobylskoi AES [History of Nuclear Energy in the Soviet Union and Russia. Vol. 4: Lessons from the Chernobyl accident]*. Moscow [in Russian].
- Sidorenko, V. A. (Ed.). (2010). *Ob atomnoi energetike, atomnykh stantsiiakh, uchiteliakh, kollegakh i o sebe [About Nuclear Energy, Nuclear Power Plants, Teachers, Colleagues, and Myself]*. (2nd ed.). Moscow [in Russian].
- Thornburgh, D. (1999). Some Reflections on Three Mile Island. *The Clarke Center for the Interdisciplinary Study of Contemporary Issues Dickinson College* [in English].
<https://tmi.dickinson.edu/wp-content/uploads/2017/09/309.pdf>
- Vishnevskaya, V. P. (2004). *Psikhologiya obraza bolezni u uchastnikov likvidatsii posledstviy avarii na Chernobyl'skoy AES s psikhosomaticheskoy patologiyey [The Psychology of Disease Image in liquidators of the Chernobyl NPP Accident with Psychosomatic Pathology]*. (Doctoral dissertation), St. Petersburg [in Russian].
<https://www.dissercat.com/content/psikhologiya-obraza-bolezni-u-uchastnikov-likvidatsii-posledstviy-avarii-na-chernobylskoi-ae>
- Walker, J. (2004). *Three Mile Island: A Nuclear Crisis in Historical Perspective*. Berkeley: University of California Press [in English].
- Yusov, S. (2022). Chornobylska AES: prohramuvannia katastrofy [The Chernobyl NPP: Programming the catastrophe]. *Ukrainske suspilstvo v 1960–1980-kh rr. Istorychni narysy*, 684–706. Kyiv: IIU NANU [in Ukrainian].
<http://resource.history.org.ua/item/0016950>
- Yusov, S. (2024). Film "Aktyvna zona" yakovidchennia negarazdiv z bezpekoiu na radianskykh AES [The film "Active Zone" as evidence of safety issues at Soviet nuclear power plants]. *Education via Distance Learning and other Pedagogical Challenges: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Internet Conference, September 9–10, 2024. International Electronic Scientific and Practical Journal "WayScience"*. Dnipro: FOP Marenichenko V.V., 154–157 [In Ukrainian].
<http://www.wayscience.com/en/3rd-conference-9-10-september-2024/>

- Yusov, S. (2024). Kinostrichka “Komisiia z rozsliduvannia” — yak vidobrazhennia avarii na Leningradskii AES ta poperedzhennia pro Chornobyl. *Achievements of 21st Century Scientific Community: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Internet Conference*. FOP Marenichenko V. V. [in Ukrainian]. <http://www.wayscience.com/en/2nd-conference-16-17-september-2024/>
- Yusov, S. L., & Bulhakova, O. V. (2017). Reaktsiia kyian na avariiu na Chornobylskii AES ta yii naslidky kriz pryzmu zvernenn do vladnykh instantsii (persnyi misiats pislia avarii) [Kyiv residents reaction to the Chornobyl disaster and its consequences through the prism of appeals to the authorities (the first month after the accident)]. *Ukraina XX st.: Kultura, ideolohiia, polityka: zb. st.*, 22, 342–358 [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 15.03.2025.

Дата схвалення до публікації: 02.04.2025.



Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)